

Г. Д. Берегова,
д. філос. н., професор

**МІЖДИСЦИПЛІНАРНИЙ СТАТУС
І БАГАТОВИМІРНІСТЬ КАТЕГОРІЇ
«ОСОБИСТІТЬ»**

У статті окреслюється проблема багатовимірності категорії «особистість». Продемонстровано, погляд на особистісне в людині як вияв її суб'єктності. Доведено, що категорія «особистість» має міждисциплінарний статус і розглядається філософськими, соціальними та природничими науками з використанням біогенетичного, соціологічного й персонологічного підходів.

Ключові слова: особистість, орієнтація буття, образ особистості, особистісні концепції, міждисциплінарність.

Береговая Г.Д. Междисциплинарный статус и многомерность категории «личность».

В статье очерчивается проблема многомерности категории «личность». Продемонстрировано взгляд на личностное в человеке как проявление ее субъектности. Доказано, что категория «личность» имеет междисциплинарный статус и рассматривается философскими, социальными и естественными науками с использованием биогенетического, социологического и персонологического подходов.

Ключевые слова: личность, ориентация бытия, образ личности, личностные концепции, междисциплинарность.

Berehova H. D. Interdisciplinary status and multidimensionality of category of personality.

In the article considers the problem of multidimensionality category of "personality." It demonstrated look at the personality in man as a manifestation of subjectivity. It is proved that the category of "personality" is an

interdisciplinary status and is considered the philosophical, social and natural sciences using biogenetic, sociological and persons-logical approaches.

Keywords: the personality, orientation being, the image of personality, personal concept, interdisciplinary.

Актуальність теми дослідження. Виділення багатомірності як вихідної характеристики особистості дозволяє охарактеризувати історію розвитку уявлень про особистість як історію відкриття її різних вимірів. На різних етапах людської думки робилися спроби знайти відповіді на питання про місце людини у світі, про її походження, призначення, достоїнства, про сенс її існування, роль в історії, унікальність і типовість, а також про те, як минуле, сьогодення й майбутнє визначають життя людини та межі її вільного вибору.

Виділення недосліджених раніше частин загальної проблеми. Саме багатомірність феномена особистості стала підставою для усвідомлення міждисциплінарного статусу проблеми особистості, що рівною мірою вивчають філософія, соціальні й природничі науки. Індивід, особистість і індивідуальність – різні характеристики вивчення людини, які визначаються в біогенетичному, соціологічному й персонологічному підходах. Звичайно, існують принципи розходження між дослідницькою установкою, що орієнтує на розуміння розвитку особистості, і практичною установкою, спрямованою на формування або корекцію особистості конкретних індивідів.

Постановка проблеми. Багатомірність поняття «особистість» зумовила протистояння різних, найчастіше полярних орієнтацій (і матеріалістичної, й ідеалістичної), у ході якої різні мислителі, як правило, виділяли яку-небудь одну з ре-

альних граней людського буття, а інші сторони життя особистості або виявлялися на периферії знання, або не зауважувалися, або заперечувалися.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема особистості стає однією з найбільш важливих і значущих у філософії ХХ ст., хоча ідея виділення власне антропологічних досліджень із філософії була висловлена ще І. Кантом, спричиняючи тим самим створення нового напрямку – філософської антропології, котру представляли Макс Шелер, Арнольд Гелен, Гельмут Плеснер і інші [8, с. 117-118].

Особистість як сукупність інстинктів і потягів розглядається в ряді напрямів психології насамперед під впливом психоаналізу. Згідно з З.Фрейдом, розвиток людини йде через конфлікти, що не припиняються, а розігруються одночасно в зовнішньому й внутрішньому планах: у зовнішньому між особистістю й суспільством, у внутрішньому – між такими трьома субстанціями особистості, як Над-Я (соціальні норми, заборони, цензура совісті), Я (усвідомлюваний світ особистості) і Воно (неусвідомлені нереалізовані подавлені потяги). Із цього образу людини виходило у своїх уявленнях багато напрямів (індивідуальна психологія – А. Адлер, аналітична психологія – К. Юнг, неопсихоаналіз – Е. Фром і ін., гуманістична психологія – А. Маслоу, К. Роджерс і ін.), виводячи психологічні закономірності розвитку особистості з дослідження задоволення різних її потреб і мотивів [1].

Постановка завдання. Метою значеного дослідження є аналіз міждисциплінарного статусу та з'ясування багатовимірного характеру категорії «особистість».

Виклад основного матеріалу. У філософії та гуманітарних науках виділяються полярні й разом із тим взаємодоповнюючі орієнтації, у яких акцентуються різні аспекти буття особистості (табл. 1.1).

Як видно з табл. 1.1, такими полярними орієнтаційними аспектами буття особистості постають об'єктна й суб'єктна, детерміністська й індетерміністська, монологічна й діалогічна, що мають відмінну сутність у гуманітарних науках (у тому числі й у філософії) і виявляються через різноманітні філософські спрямування й течії. Серед філософсько-методологічних напрямів, що мають принципове значення для вивчення особистості, можуть бути виділені структурно-функціональний, історико-генетичний, номотетичний і ідіографічний, сцієнтистський (акцент на «поясненні») і герменевтичний (феноменологія, розуміюча психологія й розуміюча соціологія).

Різнманіттю методологічних орієнтацій у вивченні особистості відповідає й різноманіття образів людини: «людина відчуваюча» (як сума відчуттів, знань, умінь і навичок; людина як пристрій з переробки інформації); «людина-споживач» (як система інстинктів і потреб); «запрограмована людина» (у поведінкових науках – як система реакцій, у соціальних – як носій соціальних ролей); «діяльнісна людина» (людина, здійснююча вибір; людина як виразник смислів і цінностей).

Різні образи людини стали основою певних уявлень про людину й особистісних концепцій. Так, наприклад, образ людини вічуваючої став основою для розробки в ХІХ ст. психології свідомості, а в другій половині ХХ ст. – когнітивної психології, згідно з якою людина розглядається як пристрій з переробки інформації [2].

Образ особистості як «запрограмованої людини» визначає уявлення про особистість у соціобіології (розвиток людини як розгортання генетичних програм), біхевіоризмі, рефлексології й необіхевіоризмі (розвиток людини як збагачення рефлексорних програм поведінки), соціологічних і соціально-психологічних рольових концепціях особистості (пове-

Таблиця 1.1

Орієнтаційні аспекти буття особистості (філософія, гуманітарні науки)

Орієнтації буття	Сутність	Течії, напрями
об'єктна – суб'єктна –	людина – річ серед речей, що породжується в природі й/або суспільстві; людина – активне, творче начало, що породжує світ, проектує дійсність і власне майбутнє, виходить у своїх учинках і діяннях за межі самої себе й т. п.	метафізичний матеріалізм, позитивізм , прагматизм ; християнська антропологія, філософія життя , філософська антропологія , екзистенціалізм , персоналізм ;
детерміністська – індетерміністська –	пізнання особистості ґрунтується на природній або соціальній причинній детермінації, виводиться з минулого або справжнього, внутрішнього або зовнішнього (наслідуваних природних і/або соціальних впливів на індивіда); діяльність людини як автономної істоти спонтанна й вільна; воля лежить в основі вибору її діянь і вчинків; вона сама, а не її середовище або спадковість відповідає за вибір власної долі;	теософія, уявлення про теологічну зумовленість, визначене існування людини; вчення Б. Спінози про <i>causa sui</i> , марксизм про самодетермінацію діяльності людини.
монологічна – діалогічна –	людина розглядається поза світом, а світ поза людиною; людина включена у простір комунікацій, міжособистісного й внутрішньоособистісного спілкування, діалогу, у т.ч. діалогу з самим собою.	методологічний ізоляціонізм, антропоцентризм ; діалогізм (Л. ейєрбах , М. Бубер , Ж. Лакан, М. Бахтін).

дінка як розігрування засвоєних у ході соціалізації польових програм і сценаріїв життя). Особистість як «людина-діяча» є основою для побудови культурно-історичного, системно-діяльнісного підходу до розуміння особистості, гуманістичного соціального психоаналізу й екзистенційної логотерапії, оскільки тут особистість розуміється як суб'єкт вільного, відповідального вибору, що активно діє в суспільстві та прагне досягнення цілей.

Різноманіття образів особистості зі стислим розкриттям сутності цих образів і зазначенням напрямів і течій, у яких вони особливо чітко реалізуються, узагальнено в таблиці 1.2 [3, с. 38-39].

Як бачимо, біогенетична орієнтація дослідження особистості подає людину як індивід, що володіє певними антропогенетичними властивостями (задатки, темперамент, біологічний вік, стать, тип статури, нейродинамічні властивості мозку, органічні спонукання й ін.), які

Різноманіття образів особистості

Образ особистості	Сутність образу	Основа течії, напрямку
людина відчувача	пристрій з переробки інформації;	психологія свідомості, когнітивна психологія;
людина-споживач	сукупність інстинктів і потягів;	психоаналіз, індивідуальна психологія, аналітична психологія, неопсихоаналіз, гуманістична психологія;
запрограмована людина	генетична програма; рефлекторна програма поведінки; розігравач засвоєних у соціалізації польових програм і сценаріїв;	соціобіологія, біхевіоризм , рефлексологія, необіхевіоризм; соціологічні, соціально-психологічні рольові концепції;
діяльнісна людина	суб'єкт вільного, відповідального вибору, що активно діє в суспільстві й прагне досягнення цілей;	культурно-історичний, системно-діяльнісний, гуманістичний і соціальний психоаналіз, екзистенційна логотерапія.

проходять різні стадії дозрівання мірою реалізації філогенетичної програми виду в онтогенезі. В основі дозрівання (дорослішання) індивіда лежать переважно пристосувальні процеси організму, які вивчаються в психофізіології індивідуальних розходжень, психогенетиці, психосоматиці, нейропсихології, психоендокринології та сексології.

Соціологічна ж орієнтація вивчення особистості спрямована на вивчення процесів соціалізації людини, освоєння нею соціальних норм і ролей, формування її соціальних установок і ціннісних орієнтацій, становлення соціального й національного характеру людини як типового члена тієї чи іншої спільноти. Проблеми соціалізації розробляються в основному в соціальній психології, етнопсихології, історичній психології [4, с. 159-169].

Дослідники персоналістської орієнтації досліджують проблеми активності, самосвідомості й творчості особистості, формування людського Я, боротьби мотивів, виховання індивідуального характеру й здатностей, самореалізації особистісного вибору, безперестанного пошуку сенсу життя в ході життєвого шляху індивідуальності. З вивченням цих аспек-

тів особистості пов'язані загальна психологія особистості, зокрема психоаналіз, індивідуальна психологія, аналітична психологія, гуманістична психологія й екзистенціальна психологія.

У межах біологічного, соціологічного й психологічного підходів детермінація розвитку особистості розуміється як взаємодія двох факторів – середовища й спадковості. Властивості індивіда як «безособові» передумови розвитку особистості, що в процесі життєвого шляху можуть стати продуктом цього розвитку, розглядаються у системно-діяльнісному й історико-еволюційному підходах до детермінації розвитку особистості. Соціальне ж середовище за такого розуміння постає не «фактором», що безпосередньо визначає її поведінку, а джерелом розвитку особистості.

Слід додати, що соціальне середовище – це суспільні норми, цінності, ролі, церемонії, знаряддя, системи знаків, з якими зіштовхується індивід. Справжніми підставами й рушійною силою розвитку особистості виступають спільна діяльність і спілкування, за допомогою яких здійснюється прилучення особистості до культури. У перетворенні своїх учинків,

відносин з іншими людьми й самого себе здійснюється реалізація індивідуальності й збагачення життя суспільства. Причому, як зазначає В. Бех, «умови (навколишнє середовище) відіграють у самоорганізації соціуму на мікрорівні ту ж роль, що в першій природі виконує людський організм, тобто вона стає повноправним суб'єктом геологічного процесу, породжуючи об'єктивовану на макрорівні соціальну дійсність. Тут вона вже постає як частина мегарівня» [5, с. 92].

Найбільш розробленим є психологічне спрямування досліджень особистості, основи якого В. Петровський вбачає в ідеї суб'єктивності людини – властивості самодетермінації її буття у світі (у філософії для позначення такої причинності використовується термін *causa sui* – «причина себе»). Психолог стверджує, що суб'єктивність людини виявляється в діяльності, – особливій активності, за допомогою якої людина відтворює себе й своє власне буття у світі, а саме: 1) відтворення її психофізичної цілісності – життєдіяльність, 2) відтворення світу в собі й себе у світі при здійсненні пізнавальних і практичних актів – предметна діяльність, 3) відтворення спільності з іншими людьми, – діяльність спілкування, 4) відтворення себе як носія свідомості – діяльність *cogito* [9, с. 7-9].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Як бачимо, багатовимірність категорії особистості демонструє, що погляд на особистісне в людині як вияв її суб'єктивності не є прерогативою тільки психологічної думки: таке уявлення про особистість наявне й у філософії, соціології та педагогіці – багатовимірність розуміння особистості демонструє міждисциплінарний статус проблеми, що розглядається філософськими, соціальними та природничими науками з використанням біогенетичного, соціологічного й персонологічного підходів.

Література

1. Аверин В.А. Личность в философии, социологии и психологии / Психология личности / В.А. Аверин. – СПб. : Изд-во Михайлова В.А., 1999. – 89 с.
2. Асмолов А.Г. Личность / Электронная библиотека ИФ РАН // А.Г. Асмолов, Д.А. Леонтьев. – Режим доступа: <http://iph.ras.ru/elib.htm>.
3. Берегова Г. Д. Освітньо-виховний потенціал філософських знань у системі вищої аграрної освіти в Україні : Монографія / Г. Д. Берегова. – Херсон : Айлант, 2012. – 312 с.
4. Берегова Г.Д. Світогляд особистості як рівень філософського осмислення світу / Г.Д. Берегова // Філософський альманах «Мультиверсум»; [Гол. ред. Лях В.В.] – Випуск 1 (109). – К.: Інститут філософії ім. Г.С. Сковороди НАНУ, 2012. – С. 159-169.
5. Бех В.П. Человек и Вселенная: когнитивный анализ: Монография; [2-е изд. доп] / В.П. Бех. – Запорожье: Просвита, 1999. – 148 с.
6. Капська А.Й. Соціальна педагогіка: підручник. – [3-тє вид., перероб. і доп.] / [за ред. А.Й. Капської]. – К.: Центр учбової літератури, 2006. – 468 с.
7. Менегетти А. Основы философии; [пер. с итальян. ННБФ Онтопсихология]. / Антонио Менегетти. – М.: Онтопсихология, 2007. – 268 с.
8. Новичкова Г.А. Историко-философские очерки западной педагогической антропологии / Г.А. Новичкова. – М.: ИФ РАН, 2001. – 142 с.
9. Петровский В.А. Личность в психологии: парадигма субъектности / В.А. Петровский. – Ростов-на-Дону: Феникс, 1996. – 512 с.
10. Степанов О.М. Педагогична психологія: Навчальний посібник / О.М. Степанов. – К.: Академвидав, 2011. – 416 с.

References

1. Averyn V.A. Lychnost' v fylosofyy, sotsyologyy u psykholohyy / Psykholohyya lychnosty / V.A. Averyn. – SPb. : Yzd-vo Mykhaylova V.A., 1999. – 89 s.
2. Asmolov A.H. Lychnost' / Elektronnaya biblioteka YF RAN // A.H. Asmolov, D.A. Leont'ev. – Rezhym dostupa: <http://iph.ras.ru/elib.htm>.
3. Berehova H. D. Osvitn'o-vykhovnyy potentsial filofs'kykh znan' u systemi vyshchoyi ah-

rarnoyi osvity v Ukrayini : Monohrafiya / H. D. Berehova. – Kherson : Aylant, 2012. – 312 s.

4. Berehova H.D. Svitohlyad osobystosti yak riven' filosofs'koho osmyslennya svitu / H.D. Berehova // Filosofs'kyi al'manakh «Mul'tyversum»; [Hol. red. Lyakh V.V.] – Vypusk 1 (109). – K.: Instytut filosofiyi im. H.S. Skovorody NANU, 2012. – S. 159-169.

5. Bekh V.P. Chelovek y Vselennaya: kohnyutynnyy analiz: Monohrafiya; [2-e yzd. dop] / V.P. Bekh. – Zaporozh'e: Prosvyta, 1999. – 148 s.

6. Kaps'ka A.Y. Sotsial'na pedahohika: pidruchnyk. – [3-tye vyd., pererob. i dop.] / [za red. A.Y. Kaps'koyi]. – K.: Tsentr uchbovoyi literatury, 2006. – 468 s.

7. Menehetty A. Osnovy fylosofiyy; [per. s ital'yan. NNBF Ontopsykholohyya]. / Antonyo Menehetty. – M.: Ontopsykholohyya, 2007. – 268 s.

8. Novychkova H.A. Ystoryko-fylosofskye ocherky zapadnoy pedahohycheskoy antropolohyy / H.A. Novychkova. – M.: YF RAN, 2001. – 142 s.

9. Petrovskyy V.A. Lychnost' v psykholohy: paradyhma sub'yektnosti / V.A. Petrovskyy. – Rostov-na-Donu: Fenyks, 1996. – 512 s.

10. Stepanov O.M. Pedahohichna psykholohiya: Navchal'nyy posibnyk / O.M. Stepanov. – K.: Akademydav, 2011. – 416 s.

Надійшла 24.01.2018

Бібліографічний опис для цитування:

Берегова Г. Д. Міждисциплінарний статус і багатовимірність категорії «особистість» / Г. Д. Берегова // *Sophia Prima: діалог вічного повернення*. – 2019. – № 1. – С. 20-25.

• • •

УДК 159.9.01

І.М. Біла,
д. психол. н., професор

ГЕНЕЗА ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ СІМЕЙНОЇ ВЗАЄМОДІЇ

У ході вивчення проблеми генези, становлення особистості в умовах сім'ї нами доведено, що сімейна взаємодія є основним фактором формування особистісних орієнтирів, які визначають життєву траєкторію, вектор розвитку здібностей, успішної життєвої стратегії.

З'ясовано, що у сім'ї наряду з іншими формуються навички спілкування, взаємодії, здібності та особистісні характеристики, які забезпечують успіх у виконанні різноманітних діяльностей. Встановлено зв'язок між умовами життя, виховання в сім'ї і типом особистості дитини та з'ясовано найбільш поширені розвивальні джерела.

Важливим є демократичний стиль виховання, що характеризується високим ступенем вербального спілкування між батьками і дітьми, включеністю дітей в обговорення сімейних проблем, готовністю батьків завжди прийти на допомогу, прагненням до зниження суб'єктивності в баченні дитини, заохоченням активності, допитливості, креативності, наданням свободи дій та інформації про об'єкти чи явища, які цікавлять дитину. За цих умов інтерес, активність та пізнавальний досвід дитини забезпечує формування когнітивно-творчих основ її особистості; заохочення та підтримка естетичних, моральних потреб сприяє формуванню особистісно-ціннісного підґрунтя індивіда; формування вольових якостей та емоційних процесів забезпечує мотиваційно-вольовий аспект розвитку гармонійної особистості.

Посилення позитивного розвивального взаємовпливу в сім'ї проявляється у зростанні рівня педагогічної грамотності.